

Hudobni duhovi s Trnja: umetnost, dediščina in stik z drugim svetom

Izvleček

Zagotovo nas veliko nosi v sebi spomine na sv. Miklavža, darila, miklavževanje in strah pred groznimi parkeljmi, ki ga spremljajo. Začetki pohodov parkeljnov in šemljenje segajo daleč v prazgodovino, ko so našemljenci k hišam prinašali blagoslov in dobro letino. S prihodom krščanstva se je našemljencem ponekod pridružil sv. Miklavž, v zadnjih nekaj letih pa smo priča novi transformaciji pohodov našemljencev v obliki organiziranega spektakla, t. i. shoda parkeljnov. Za namen ohranjanja dediščine in predstavljanja na shodih parkeljnov se je v vasi Trnje pri Škofji Loki oblikovala posebna skupina parkeljnov, Hudobni duhovi s Trnja, ki hrani zavidljivo zbirko larf.

Ključne besede: larfa, kožuh, duhovi, našemljenci, sv. Miklavž, kmečko orodje, izdelovanje, dediščina, vedenje.

Abstract

The Evil Spirits of Trnje: art, heritage and contact with the other world

Many of us certainly carry memories of sv. Miklavž (St. Nicholas), gifts, Miklavž processions and fear of the terrible devils that accompany sv. Miklavž. The beginnings of devil marches and 'masquerading' date back to prehistoric times, to bring blessings and a good harvest to homes. With the advent of Christianity, the devils were joined in some places by sv. Miklavž, and in recent years we have witnessed a new transformation of the processions of devils in the form of an organized spectacle, i.e., pro-cession of devils. In order to preserve the heritage and present it at processions of devils, a special group of devils has been formed in the village of Trnje near Škofja Loka, the Evil Spirits of Trnje, which keeps an enviable collection of masks.

Key words: mask, fur, ghosts, masqueraders, sv. Miklavž, peasant tools, making, heritage, behaviour.

Uvod

Sveti Miklavž je prvi od treh dobrih mož, ki obišejo otroke v prazničnem decembru. Miklavževanja po Sloveniji potekajo na različne načine in na različnih lokacijah – dobri mož s svojim spremstvom obiše otroke v kulturnih in gasilskih domovih, cerkvah, nakupovalnih središčih ali pri njih doma. Otrokom ostanejo v spominu sv. Miklavž, darilo, pa tudi Miklavževo spremstvo, parklji (v nadaljevanju: *parkeljni*).

Ko sem leta 2019 spoznala skupino parkeljnov Hudobni duhovi s Trnja, sta se mi njihova aktivnost (izdelovanje larf, shodi) in zbirka larf zdeli poseben etnološki fenomen, ki ga je treba raziskati in o njem tudi nekaj zapisati.

Za ta prispevek sem se najprej lotila odkrivanja izvora maskiranja, namena pohodov našemljencev in njihovega vedênja. V empiričnem delu sta bila moja informatorja Dejan Košir in Robert Šuštar (v nadaljevanju: informatorja), ustanovitelja skupine Hudobni duhovi s Trnja in izdelovalca larf za omenjeno skupino. V prispevku predstavljam larfe, ki sta jih obnovila ali izdelala na novo in predstavljajo trenutno zbirko larf, ki je pri Šuštarju na Trnju tudi na ogled.

Larfa ali maska?

Preden se podamo v mistični svet parkeljnov in larf nekaj besed o uporabljeni terminologiji v prispevku. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* sta larfa in maska sopomenki, definirani kot *predmet za zakritje obraza, glave, ki navadno nekaj predstavlja*,¹ pri čemer ima beseda maska še dodatne pomena. V prispevku uporabljam izraz *maska* v uvodnem delu, kjer predstavljam zgodovinsko in antropološko ozadje maskiranja. V nadaljevanju prispevka, kjer opisujem larfe iz zbirke Hudobnih duhov s Trnja, uporabljam izraz *larfa*, ki se za omenjen predmet uporablja na loškem območju.

Po raziskavi, ki jo je opravil Niko Kuret, se na Slovenskem uporabljajo trije izrazi, in sicer *larfa*, *maska* in *maškara*. Prevladuje izraz *larfa*, ki izhaja iz latinske besede *larva*, kar pomeni zlobni duh umrlega. Kuret predvideva, da se je ime larfa pri nas razširilo v novejšem času, saj starejši slovarji uporabljajo izraz šema, obličje, maska. Maska je najstarejši izraz, po izvoru je praindoevropski.² Po Joh. Hubschmidu naj bi izraz pomenil *umazanijo, črno poslikan obraz, temno prikazen, demonski pojav*, medtem ko je po Karlu Meuli beseda imela več pomenov – maska je pomenila pentljo oziroma mrežo, v katero so zavijali mrliča, da se ne bi več vrnil, lahko je tudi izraz za človeka, predvsem žensko čarovnico.³

1 <https://www.fran.si/>.

2 Kuret, *Maske slovenskih pokrajin*, str. 113.

3 Prav tam, str. 49.

Seveda pa ne moremo mimo definicije v *Slovenskem etnološkem leksikonu*, ki pravi, da je maska *obrazno naličje, narejeno iz tkanine, kože, papirja (ponekod še zdaj oblikovano na kalupih), lesa, ilovice, kovine ipd.*⁴

Prvi od treh decembrskih dobrih mož in njegovo spremstvo

Danes parkeljne poznamo kot spremljevalce sv. Miklavža pri obhodih na predvečer 6. decembra. Lik sv. Miklavža spremlja več legend.

Ena govori o treh hčerah siromašnega moža, ki jih je sv. Miklavž rešil sramotne usode, ko jim je ponoči skozi okno dal tri kepe zlata in jim tako priskrbel potrebno doto. Po Kuretu od tod izhaja šega, da otrokom ponoči prinaša darove v nastavljene posode. Prav tako sv. Miklavž na podobah nosi tri jabolka, ki so pravzaprav tri kepe zlata, vendar so si ljudje zgodbo prilagodili po svoje. Jabolka in orehi so obvezni darovi, ki jih sv. Miklavž prinaša pridnim otrokom.⁵

O Miklavžu je poznana še ena legenda, ki pravi, da je neki krčmar umoril tri popotne študente, jih razsekal in skril v kadi. Sv. Miklavž, ki je pripotoval mimo, je videl zločin in vse tri študente obudil v življenje. Zato je postal sv. Miklavž tudi zavetnik študentov.⁶

Miklavževanje v Stari Loki med obema vojnama. (iz zasebnega arhiva; avtor neznan)

⁴ Baš, *Slovenski etnološki leksikon*, str. 311.

⁵ Kuret, *Praznično leto Slovencev*, str. 220–221.

⁶ Prav tam.

Naslednja legenda govori o sv. Elpidi, ki naj bi imela v začetku 13. stoletja vide-nje, v katerem je sv. Miklavž v spremstvu drugih svetnikov krotil hudobne duho-ve. Ti so se mu vdali in mu, vklenjeni v težke verige, morali slediti.⁷

S sv. Miklavžem je povezana še ena šega; na god nedolžnih otrok (28. decem-bra) so v srednjeveških samostanskih šolah volili t. i. deškega škofa, ki je tisti dan imel v rokah vso oblast. Ta praznik so pozneje prenesli na 6. december. Deški škof in sv. Miklavž sta se od 13. stoletja naprej postopoma spojila, šega se je razširila iz samostanskih v stolniške, župnijske šole in naprej do današnjih oblik praznovanja.⁸

Sicer pa je bil sv. Miklavž škof v Miri v Mali Aziji. Umrli je leta 324. Na Slovenskem mu je od vseh svetnikov posvečenih največ cerkva. Čaščenje sv. Miklavža se je v naše kraje razširilo v 12. stoletju in se ohranilo do danes.⁹

Na animistični stopnji človekovega razvoja je bil zimski čas čas duhov, ko so se duše rajnih vračale na ta svet. Našemljenci, ki so včasih predstavljali duhove pred-nikov in demone rasti, so se ohranili do današnjih dni. Zimski obhodi našemljen-cev so bili za katoliško Cerkev v prvih stoletjih trd oreh, zato je praznovanje nekoliko preoblikovala. Sv. Miklavž iz legende deli oprijemljive darove, medtem ko so poganski našemljenci prinašali le blagoslov za novo leto in letino. Našemljenci so po krščanskem pojmovanju postali hudobni duhovi, hudiči, par-keljni. Postali so spremljevalci svetniškega dobrotnika in izvrševalci kazni za poredne otroke.

Miklavževanje se je po Sloveniji razvijalo zelo različno. Na nekaterih območjih parkeljni niso spremljevalci sv. Miklavža (Rož, Podjuna, Podkoren, Rateče, Dobrunje pri Ljubljani), ampak strašijo brez njega. Figura sv. Miklavža se je naše-mljencem pridružila šele po 12. stoletju. Obhodi parkeljnov so lahko na predve-čer 6. decembra ali tudi dneve prej. Miklavževanje je pri nas doživelo glavne spremembe v času med obema vojnama, ko se je preselilo v dvorane, darila za otroke pa so tudi presegla jabolka, lešnike in suho sadje.¹⁰

V zadnjih letih je miklavževanje vedno bolj potrošniško. Še posebej po letu 1991 je postalo bolj komercialno, organizirajo se sejmi, sv. Miklavž obiskuje tudi nakupovalna središča, po količini in pomembnosti daril pa postaja uvod v druge decembrske dobre može, ki tudi nosijo darila.¹¹

Izvor mask

Prva podoba našemljenca je stara vsaj 20 000 let. Gre za t. i. čarovnika, najdemo pa jo naslikano na skalno steno v jami Trois Frères v Pirenejih. Podoba predstavlja človeka, oblečenega v izmišljeno žival.¹²

7 Ovsec, *Trije dobri možje*, str. 22–24.

8 Kuret, *Praznično leto Slovencev*, str. 220–221.

9 Prav tam, str. 221–222.

10 Prav tam, str. 222–243.

11 *Praznična večglasja*, str. 115–117.

12 Kuret, *Maske slovenskih pokrajin*, str. 11–24.

Larfa Prašič. (foto: Simon Pelko)

Kuret loči med dvema vrstama mask. Eno so agrarnokultne maske, te so lovcu krinka pri lovu, izbrancu pa predstavljajo šamansko funkcijo, torej stik z naravo. Druge so manistične maske, v katere so se ljudje šemili v obredjih za vzpostavitev stika z rajnimi. Obe vrsti mask predstavljata duhove.¹³ Naprej jih deli še na živalske (zoomorfne), človeške (antropomorfne), rastlinske (fitomorfne) in fantazijske, pri čemer so živalske po nastanku najstarejše.¹⁴

Po arhaičnih verovanjih se v času ob koncu leta, koledarskega ali sončnega, okrog najkrajšega dne in najdaljše noči, ali v času, ko zima prehaja v pomlad, na zemljo vračajo duhovi prednikov. Duh predstavlja dušo preminule osebe, ki prebiva med mrtvimi predniki, a se po morebitnem utelesenju znova vrne v življenje.¹⁵ Ljudje se ob teh časih šemijo in jim postanejo podobni po zunanosti. Duhovi gredo vanje, se v njih utelesijo.¹⁶

Sprememba identitete, sprememba vedënja

Nastop našemljencev običajno pomeni obhod, kar je najstarejša oblika obredja. Njihova značilnost je, da so neverbalni, uporabljajo geste, če pa že govorijo, šepetajo ali govorijo s falzetom.¹⁷ Vzbujaajo vtis, da so nadzemeljska bitja, ki letijo po zraku. Zato tekajo, poskakujejo in ne mirujejo. Spremljata jih hrup, žvenket.

¹³ Kuret, *Maske slovenskih pokrajin*, str. 53–54.

¹⁴ Prav tam, str. 70–76.

¹⁵ *Splošni religijski leksikon*, str. 269.

¹⁶ Ovsec, *Trije dobri možje*, str. 22–24.

¹⁷ Kuret, *Maske slovenskih pokrajin*, str. 82.

Zahtevajo darove, kaznujejo, a obenem blagoslavlajo in želijo srečo. Njihova pravica je, da domače tepejo, mažejo s sajami, močijo z vodo, prašijo s pepelom ... To je neke vrste kazen za napake oziroma za vse, kar je bilo med živimi v preteklem letu narobe. Nazadnje našemljenci z domačimi zaplešejo, s čimer s topotanjem po tleh prebudijo htonične, zemeljske duhove, ki prinesejo dobro in obilno letino. Za povzročanje hrupa uporabljajo različne pripomočke – verige, pokrovke, lonce, biče, raglje in tudi zvonce, ki odganjajo sovražne sile.¹⁸

Šemljenje spremeni identiteto. Kadar si našemljenec nadene obredno masko, se z njo asimilira, nikogar ne posnema, ampak prevzame novo osebnost. Danes se oseba, ki se obleče v parklja, postavi v vlogo igralca in kot neke vrste gledališki igralec prevzame vedénjske značilnosti maske, ki jo nosi. Maska našemljencu ne da samo iztočnice za lik, ki ga predstavlja, zagotavlja mu tudi anonimnost in s tem omogoči, da se v svoj lik še bolj vživi.¹⁹ Maska potrebuje tudi socialno okolje. Posameznik se namreč sam zase nikoli ne maskira, ampak le v skupnosti in za skupnost. Kuret poudarja, da je maskiranje sicer po večini domena moških, bila pa je tudi domena žensk, vendar je to s časom potonilo v pozabo.²⁰

Vedénje parkeljnov danes včasih preseže družbene norme. Organizirana miklavževanja načeloma ne predstavljajo težav, težava so pohodi po hišah, ko parkeljni nenadzorovano tekajo po cestah, prisotna sta tudi alkohol in uporaba pirotehničnih sredstev.²¹ O bistveno slabšem stanju lahko beremo v Avstriji in Italiji, kjer so za shode parkeljnov uvedli t. i. *Krampus-kodex*, ki med drugim določa, da se lahko obiskovalce shoda parkeljnov (več o shodih parkeljnov v naslednjem poglavju) udari samo v noge pod kolenom, udarci v druge dele telesa so prepovedani; palice so lahko sestavljene iz vejevja, vsekakor pa parkelj ne sme udariti močno.²²

Neprimerno vedénje parkeljnov pa ni težava samo sodobnega časa. V sodnih spisih občinskega sodnika za prekrške v Škofji Loki lahko beremo o dveh prekrških, povezanih z miklavževanjem. Prvi je iz leta 1966, ko je enajst oseb na Suhi organiziralo neprijavljeno miklavževanje, hodili so po vasi in pobirali prostovoljne prispevke. Del skupine je pohod nadaljeval in na poti nadlegoval mimoidoče. Občinski sodnik za prekrške v Škofji Loki je izdal odločbo, po kateri so parkeljni dobili denarno kazen zaradi organizacije neprijavljenega shoda in pobiranja neprijavljenih prispevkov.²³

Drugi prekršek se je zgodil leta 1973, ko je Skupina staroloških fantov za obujanje in prirejanje starih običajev kljub prepovedi organizirala miklavževanje in pobirala neprijavljene prostovoljne prispevke. Po odločbi občinskega sodnika za prekrške v Škofji Loki jih je doletela enaka kazen kot parkeljne s Suhe leta 1966.²⁴

18 Kuret, *Maske slovenskih pokrajin*, str. 54–85.

19 Honigmann, *The masked face*, str. 263–280.

20 Prav tam, str. 89–99.

21 Miklavževanje ni vedno nedolžno, spletni vir.

22 Mayer, *Tradition verleiht* Prügel, spletni vir.

23 SI_ZAL_ŠKL/0133, t. e. 13.

24 SI_ZAL_ŠKL/0133, t. e. 14.

Zimski spektakel

Tradicija pohodov parkeljnov je na območju Avstrije izredno močna. Pohodi so se običajno začeli po vaseh, na koncu so se parkeljni zbrali na glavnem trgu v vasi. Iz tega se je porodila ideja o organiziranih shodih parkeljnov, na katerih se zbere več skupin,²⁵ organizirajo se v času od novembra do začetka decembra. V Sloveniji so shodi parkeljnov v Podkorenu in Goričanah. Ideja za organizacijo takšnega shoda je prišla iz Avstrije. Oba shoda, torej *Noč parkeljnov* v Goričanah in *Prihod parkeljnov treh dežel/Ognjeni spektakel* v Podkorenu, vsako leto privabita vedno več obiskovalcev in vedno več skupin parkeljnov iz Slovenije, Avstrije, Italije in Hrvaške. V sprevedu se predstavijo različne skupine, ki so sestavljene iz parkeljnov in spremljevalcev. Slednji so lahko maskirani (angelčki ipd.) ali ne. Tudi slovenski shodi imajo določena pravila – strogo je prepovedano pretepanje, uživanje mamil in alkohola, udrihanje po ljudeh in skakanje čez ograjo. Ti shodi parkeljnov so zaradi zvočnih in svetlobnih efektov, obiska ter predstave parkeljnov postali velik spektakel.

Hudobni duhovi s Trnja

Nastanek in delovanje skupine

Skupina Hudobni duhovi s Trnja je nastala leta 2015 v vasi Trnje pri Škofji Loki, in sicer na pobudo dveh vaščanov, Roberta Šuštarja in Dejana Koširja. Skupina se udeležuje shodov parkeljnov, njen glavni namen pa je ohranjanje in obnavljanje starih larf, izdelovanje novih ter predstavitev starega kmečkega orodja, ki je del oprave parkeljnov. Vse larfe in kožuhe hranijo Pri Šuštarju (po domače Pr' Hofnarju) na Trnju, kjer preurejajo objekt, v katerem bo stalna razstava. Larf ne kupujejo od drugih skupin, prav tako jih ne prodajajo, želijo pa si menjavo larf z drugimi skupinami parkeljnov, vendar izključno za razstavo.

Robert Šuštar se je z larfami srečal že v otroštvu, saj je njegov oče Filip Šuštar leta 1965 začel izdelovati larfe za parkeljne v Stari Loki. Z leti se je pri Robertu nabrala zbirka larf, ki jih je izdelal njegov oče ali jih je naredil sam (po nasvetu očeta in lastni kreativnosti), ter larf, ki so bile iz različnih razlogov namenjene uničenju. Šuštar je te maske obnovil in shranil.

Dejan Košir je larfe in miklavževanje v Stari Loki поблиže spoznal prek svojega starega očeta Francija Kovača, ki je bil od leta 1958 masker spremljevalcev pri miklavževanju v Stari Loki.

Ime skupine je bilo izbrano premišljeno. Za parkeljne v pogovornem jeziku uporabljamo različne izraze – parkeljni, tajflni, vragi, hudiči, kar je bilo prvotno izhodišče pri izbiranju imena. Informatorjema je ostalo v spominu, da je sv. Miklavž v Stari Loki na obhodi parkeljnov zanje vedno uporabljal izraz *hudobni duhovi*, kar se jima je zdel najbolj primeren in lokalni izraz.

²⁵ Posch, Wie modern darf der Krampus sein?, spletni vir.

Skupino trenutno sestavlja dvanajst parkeljnov, Lucifer in trije spremljevalci. Člani so iz širše okolice Škofje Loke, ne samo iz vasi Trnje, njihova posebnost je tudi, da sta v skupini zastopana oba spola. Najmlajši član je star 11 let. Tako mlade člane ima skupina zato, ker želijo že pri njih vzbuditi zanimanje za dediščino in jih poučiti o pomembnosti njenega ohranjanja. Vsak član ima svojo larfo, ki jo lahko tudi zamenja. Želja informatorjev je, da bi imel vsak član po eno obrazno in eno kosmato larfo. Skupina torej nima izrecnih pravil glede spola in starosti članov, ima pa pravila glede izgleda larf (o tem več kasneje) in vedënja na shodih parkeljnov. Hudobni duhovi s Trnja se seveda vživijo v lik, ki ga predstavljajo, zavedajo pa se svoje odgovornosti in nenazadnje zahtevnosti poti, ki jo morajo na shodih parkeljnov prehoditi; ves čas pazijo, da glava ostane trezna in prisebna.

Kot je bilo že omenjeno, ob parkeljnih na shodih hodijo trije spremljevalci, ki bdijo nad skupino, jo po potrebi usmerjajo, delijo bonbone ipd., oblečeni so v civilna oblačila.

Hudobni duhovi s Trnja delujejo celo leto, pri čemer je vrhunec njihovega delovanja seveda v zimskem času. Skozi leto obnavljajo stare larfe in izdelujejo nove. Informatorja posebej poudarjata pomen izobraževanja članov, spoznavanja drugih skupin ter tehnik izdelave larf in oblek.

Opredmetene zgodbe

Informatorja larfe delita na obrazne in kosmate larfe. Zbirka trenutno obsega 16 obraznih in 9 kosmatih larf, od tega 12 celotnih oprav (larfa, kožuh, dodatek). Najstarejša larfa je nastala leta 1967, zadnja pa je bila izdelana v letu 2021. Larfe so prišle v zbirko na različne načine. Nekatere sta hranila Filip in Robert Šuštar, nekatere je Robert Šuštar dobil z namenom, da jih obnovi, spet druge, da jih reši pred uničenjem. Precejšen del zbirke predstavljajo tudi larfe, ki sta jih Robert Šuštar in Dejan Košir naredila v zadnjih letih. Noben od njiju nima strokovne izobrazbe s področja umetniškega ustvarjanja, ampak ustvarjata na podlagi znanja, ki ga je na sina prenesel Filip Šuštar, ter lastnih raziskovanj in ustvarjalnih idej. Vsak od njiju je izoblikoval svoj stil. Šuštar pri izdelavi larf uporablja tehnike, ki se jih je naučil od očeta, njegove larfe se skušajo čim bolj približati podobi človekovega obraza.

Oba informatorja se držita pravila, da mora larfa predstavljati neko nadnaravno bitje, pri čemer Košir obraze precej bolj spremeni – deformira nos, podaljša brado, spremeni ušesa ipd.

Tehnike izdelovanja larf so različne, osnovni material so papir, lepilo in juta, kar larfe Hudobnih duhov s Trnja dela posebne. Tehnike so se s časom seveda spreminjale, saj je napredek prinašal nove materiale. Tako so npr. za kosmate larfe najprej uporabljali železne zobe, v 80. letih aluminijaste, v 90. letih lesene, danes pa so iz fimo maso. Košir pri izdelovanju larf preizkuša tudi nove tehnike, kot je npr. pepakura (izris larfe s pomočjo računalniškega programa, tisk na trši papir, sledi obdelava s papirjem, juto in lepilom).

Oči na larfah so različne. Odprtina zanje je lahko na mestu, kjer ima obraz oči, lahko pa ima oči steklene in pod njimi manjšo zarezo. Pri izdelovanju larf dopuščata veliko ustvarjalne svobode, čeprav se pri sestavi celotne oprave držita določenih pravil. Obrazne larfe so običajno rdeče. Rogovi so ovčji, kozji, pri kosmatih larfah od goveda. Larfe so težke tri do štiri kilograme. Pri izdelavi uporabljata čim več naravnih materialov in se izogibata materialom, ki bi bili lahko kakorkoli človeku škodljivi. Kožuhi so iz dolge ovčje dlake. Obvezen del oprave so črne rokavice in temni topli škornji (edino Lucifer mora imeti zloščene škornje), usnjeni pasovi in verige. Lik mora izgledati nadnaravno.

Pri Šuštarju se nahaja še nekaj larf za obnovo, ki pa ne bodo v uporabi, ampak samo na razstavi. Informatorja izdelujeta tudi replike starih larf, in sicer z namenom, da bodo replike v uporabi, originali pa v zbirki na Trnju. Repliko izdelata identično originalu, larfe ne nadgrajujeta.

Večina larf je bila prvič uporabljena leta 2019 na shodu parkeljnov v Goričanah.

Celotna oprava parklja je sestavljena iz larfe, kožuha in dodatkov. Kožuhi so iz dolgodlake ovčje kože. Barva kožuha se praviloma ujema z barvo las na larfi. Dodatki so kmečka orodja, ki jih marsikdo več ne pozna, in skupaj z larfami pripovedujejo zgodbo.

Parkeljni se seveda ne oblečejo v garderobi, ampak običajno prihajajo iz votlin, skal, jam ipd. Tudi Hudobni duhovi s Trnja imajo svojo lokacijo, od koder prihajajo na površje, in sicer je to prazgodovinsko naselje Puštal nad Trnjem. Zgodba, ki jo pripovedujejo na svojem pohodu, govori o *babi*, ki jo zaradi njene zlobe in opravljivosti parkeljni nesejo na grmado. Prvi parkelj v sprevodu nese bandero, na katerem je parkelj kot simbol skupine in njihovo ime. Njegova naloga je tudi, da vzdrži ritem pohoda. Eden izmed dodatkov, ki jih nosijo na hrbtu, je *baba* v košu. Naslednji dodatek je posoda za mleko, iz katere se kadi, saj je v njej ogenj. Nameščena je na krošnjo, leseno ogrodje za prenašanje na hrbtu.²⁶ Dodatek

²⁶ Baš, *Slovenski etnološki leksikon*, str. 260.

Larfa Rudolf v fazi restavriranja.

(foto: Dejan Košir)

Larfe Majo, Lucifer in Lemi z burklami.

(foto: Simon Pelko)

k opravi so seveda tudi drva, s katerimi ogenj kurijo. Med dodatki najdemo tudi burkle, polkrožno železno, na leseni ročaj pritrjeno orodje, ki se je uporabljalo za prenos loncev pri kuhanju v kmečki peči in premikanje gorečih drv.²⁷ V naši zgodbi se z njimi *babo* nažene iz bajte in da v peč. Ena od larf je Vol, ki predstavlja edino *babino* imetje, seveda pa ne manjkajo tudi lesene vile. Dodatke praviloma nosijo samo obrazne larfe, kosmate larfe, živali, ki se spreminjajo v ljudi, jih nimajo (z izjemo Prašiča, ki nosi suho salamo in meso). V sprevodu ne sme manjkati koš, v katerem je sova. Tej živali so že od nekdaj pripisovali nadnaravne sposobnosti, zlasti napovedovanje smrti z večernim ali nočnim oglašanjem.²⁸

Kdo so hudobni duhovi, ki prihajajo s Puštala nad Trnjem?

Vsaka larfa v zbirki ima svoje ime. Dobila ga je takoj, ko je bila narejena, ali pa se je razvilo kasneje, večinoma zaradi podobnosti z neko osebo ali likom. V nadaljevanju opisujem larfe, ki trenutno predstavljajo zbirko larf Hudobnih duhov s Trnja. Nekatere nastopajo na shodih parkljev, druge so samo na ogled. Ob njihovem popisovanju se mi je zdelo posebej zanimivo, da ima vsaka svoje ime in zgodbo, kako je prišlo do tega imena. To izkazuje tudi poseben osebni odnos, ki ga imata informatorja do svojega dela.

Obrazne maske

Predstavitev začenjam z obraznimi maskami, to so Lucifer, Darko, Lovro, Fric, Hugo, Monk, Lemmy, Majo, Ata, Cveto, Zloba, Greh, Ivan, Frenki, Rudolf in Zgaga. Kosmate larfe predstavljajo Martinarjeva larfa, B'čk, Brdarjeva larfa, Liscov vol, Volk, Žalostna sova, Boškarin, Zgaga in Pujs.

1. **Lucifer:** informatorja kot najpomembnejšo larfo izpostavljata Luciferja, ki gre za banderom prvi v sprevodu parkeljnov. Je tudi larfa z največ simbolike in največ dodatki.

Podobo hudiča, kot jo poznamo danes, sta izrisala srednji vek in likovna umetnost v krščanstvu. V prvih upodobitvah je hudič padli angel s temnejšo poltjo, nato se mu začne dodajati izraz na obrazu, ki kaže bes, sovraštvo. Njegova zunanja podoba se spreminja, dobi netopirjeva krila, rogove in kremplje, od 12. stoletja naprej pa še kozlovska ušesa.²⁹

Larfo Luciferja je leta 1983 naredil kipar Tone Logonder, ki je imel atelje v Stari Loki pri cerkvi. Oblikoval jo je po podobi sosedu Mežnarjevega Jaka. Podaril jo je Filipu Šuštarju, obnovljena je bila leta 2019. Konice rogov so obarvane zlato, kar predstavlja krono. Oblečen je v rdečo obleko, narejeno iz enega kosa. Oprava ima precej dodatkov. Črna krila, po obliki podobna netopirjevim, predstavljajo ostank mogočnih kril angelov, ki so krasila Luciferja pred izgonom iz nebes. V larfi je piščalka, z njo zbira in usmerja ostale. Črn lisičji rep pod krili predstavlja pret-

²⁷ Baš, *Slovenski etnološki leksikon*, str. 51.

²⁸ Prav tam, str. 567.

²⁹ Kuret, *Maske slovenskih pokrajin*, str. 156.

kanost in zvitost. Za širokim, usnjenim črnim pasom z neti ima spuščeno *ketno* in pripasanih sedem ključev, ki predstavljajo Dantejevih sedem vrat pekla. V roki drži burkle, ki po obliki spominjajo na rogove. Obute ima zloščene usnjene škornje, ki predstavljajo vzvišenost in višji stan.

2. **Rudolf:** larfo je leta 1967 izdelal Peter Hafner, ki je bil kot scenski tehnik zaposlen v Gledališču Toneta Čufarja na Jesenicah. Svoje poklicno znanje je uporabil pri izdelovanju larf. Izdelovanje kosmatih larf je bilo v tistih časih izredno drago, zato je Hafner našel ugodnejšo rešitev in naredil obrazno masko z nakazanimi lasmi. V zbirko je prišla leta 2017 v precej slabem stanju. Obnavljanje še vedno poteka. Ime Rudolf je dobila, ker je bilo Rudolf drugo ime osebe, ki je larfo nosila.

3. **Lovro:** tudi to larfo je leta 1967 izdelal Peter Hafner. Do svoje obnove je doživela več sprememb – spreminjala

se je velikost oči, v celoti je bila oblečena v kožo, menjavali so ji rogove. Obnovil jo je Robert Šuštar in jo povrnil v prvotno stanje. Njena posebnost je, da je obraz zelo lep, kar je za parklje sicer neobičajno. Ime je dobila zaradi podobnosti z znancem informatorjev.

4. **Hugo:** larfo sta leta 1994 izdelala Matija Hiršenfelder in Gorazd Kozmelj. Ime so ji nadeli otroci, saj obraz spominja na lik iz igrice Hugo.

5. **Monk:** larfo je leta 2008 izdelal Robert Šuštar. Ime je dobila po osebi, ki jo je nosila in nosi vzdevek Monk zaradi podobnosti z glavnim likom istoimenske detektivske nanizanke.

6. **Zgaga:** larfo so leta 2011 izdelali Robert Šuštar, Matjaž Podjed in Blaž Bernik. Njena posebnost je, da so bili zaradi slabe ponudbe kozlovih rogov v tistem času rogovi narejeni iz gline v obliki rogov impale iz roda antilop, ki živijo na področju vzhodne in južne Afrike. Ime Zgaga je dobila zaradi izraza na obrazu.

7. **Ivan:** larfo je leta 2014 izdelal Robert Šuštar. Ime je dobila zaradi podobnosti z znancem informatorjev.

8. **Fric:** larfo je leta 2015 izdelal Robert Šuštar. Ime je dobila po hišniku Franciju z osnovne šole, ki jo je obiskoval avtor larfe.

Lucifer. (foto: Simon Pelko)

9. **Lemmy:** larfo je leta 2016 izdelal Robert Šuštar. Ime je dobila zaradi podobnosti z glavnim pevcem skupine Motorhead.
10. **Zloba:** larfo je leta 2016 izdelal Dejan Košir. Pri tokratnem dajanju imena v ozadju ni posebne zgodbe, larfa enostavno zgleda zlobno. Zloba je prva larfa, pri kateri je Košir uporabil drugačno obliko jezika in steklene oči.
11. **Majo:** larfo je leta 2017 izdelal Robert Šuštar. Ime je dobila zaradi podobnosti z znancem informatorjev.
12. **Greh:** larfo je leta 2017 izdelal Dejan Košir. Ime je dobila zaradi dejstva, da parkeljni grešijo. Greh ima za ušesom tatu, kar nakazuje sicer upoštevanje osnovnih pravil pri izdelovanju larf, a tudi umetniško svobodo pri ustvarjanju.
13. **Darko:** larfo je leta 2018 izdelal Robert Šuštar. Ime je dobila zaradi podobnosti z informatorjevim znancem.
14. **Frenki:** larfo je leta 2018 izdelal Robert Šuštar. Prvotno je bila narejena za pustovanje, nato pa je bila predelana v parklja. Je edina larfa, ki nekoliko izstopa, saj ni rdeča. Ime je dobila po liku iz filma *Frankenstein*.
15. **Ata:** larfo je leta 2019 s tehniko pepakura izdelal Dejan Košir. Tako ime je dobila zato, ker zaradi dolgih sivih las in sivih obrvi asociira na modrega, starega človeka.
16. **Cveto:** larfo je leta 2019 s tehniko pepakura izdelal Dejan Košir. Ime je dobila po vzdevku osebe, ki je larfo nosila.

Kosmate larfe

1. **Brdarjeva larfa:** leta 1971 jo je izdelal Filip Šuštar oziroma Brdarjev Filip. Kasneje jo je obnovil Robert Šuštar. Gre za prvo larfo, ki je imela aluminijaste zobe.
2. **Martinarjeva larfa:** leta 1980 jo je izdelal Filip Šuštar, leta 2021 pa obnovil Robert Šuštar. Tako ime ima zato, ker je bilo hišno ime pri Filipu Šuštarju Pr' Martinarju. Larfa je imela prvotno črno kožo v obliki kvadrata. Robert Šuštar jo je obnovil po navdihu paint corp, značilne poslikave med glasbeniki, ki ustvarjajo metal glasbo.
3. **Žalostna sova:** leta 1988 jo je izdelal Robert Šuštar. Po poroki osebe, ki je larfo nosila, larfa ni bila več v uporabi in je prišla v zbirko Hudobnih duhov s Trnja. Ime je dobila zaradi oblike obrvi.
4. **Maček Muri:** leta 1989 jo je izdelal Robert Šuštar. Ime je dobila po Mačku Muriju, liku iz slikanice.
5. **Pujs:** leta 1994 so ga izdelali Robert Šuštar, Marjan Rolih in Matija Hiršenfelder. V celoti je pokrita z dlako divjega prašiča in je prva larfa, ki ima lesene zobe. V njem se skriva tudi nekaj mističnega, njegovo meso so uporabljali v prehrani, podočnike pa za amulete.³⁰
6. **B'čk:** larfo je leta 2012 izdelal Robert Šuštar. Posebna je zato, ker so na njej nameščeni pravi kravji zobje.

³⁰ Baš, *Slovenski etnološki leksikon*, str. 92.

Obrazne larfe (z leve proti desni zgoraj): Ivan, Cveto, Darko; (z leve proti desni spodaj): Zloba, Lovro, Lemi, Lucifer, Majo, Fric, Greh, Ata. (foto: Simon Pelko)

Brdarjeva larfa in larfa Volk. (foto: Simon Pelko)

7. **Liscov vol:** larfa je dobila ime po sosedovi kmetiji Pr' Liscu, ki je bila zadnja kmetija na vasi, ki je pri delu še uporabljala vola. Larfa je obnovljena, leto izdelave ni znano, obnovil jo je Robert Šuštar.

8. **Vol:** leta 2021 ga je s tehniko pepakura izdelal Dejan Košir. Ker velja pes za človekovega najboljšega prijatelja, se je Košir odločil, da za skupino naredi larfo volka oziroma volkodlaka, ki je hkrati čuvaj in žival, ki se spreminja v človeka.

9. **Boškarin:** larfo je leta 2021 izdelal Dejan Košir. Tako ime je dobila, ker ima boškarinove rogove. Poleg Liscovega vola ima največje rogove v zbirki.

Zaključek

Ob pripravi tega prispevka so se odpirala vedno nova vprašanja, ki bodo zagotovo izhodišče za nadaljnje raziskave. Zbirka se dopolnjuje z novimi in obnovljenimi larfami, pri čemer bi bilo vsekakor zanimivo podrobno spremljati razvoj izdelave larf in uporabe materialov, vse od najstarejše do novih. Spektakularni shodi parkeljniov so seveda posebno poglavje, ki odpira vrsto novih vprašanj. Nemci že izdajajo posebno revijo *Loavnschau*, kjer se predstavljajo skupine parkeljniov in trgovine, kjer je možno kupiti dodatke za larfe. Hudobni duhovi s Trnja so bili prva slovenska skupina parkeljniov, ki je bila predstavljena v tej reviji, in sicer v decembrski številki 2021.

Naši Hudobni duhovi s Trnja so v treh letih skoraj iz nič ustvarili svojo zgodbo, rešili marsikatero larfo pred uničenjem in poskrbeli, da ne pozabimo, kaj so burkle, krošnje in drugo kmečko orodje. V prihodnosti imajo še veliko načrtov. Poleg obnavljanja starih in izdelovanja novih larf želita informatorja na Trnju urediti prostor, ki bo zagotavljal ustrezno materialno varstvo za larfe. To naj bi bil razstaveni prostor, kjer bodo larfe na ogled širši javnosti (larfe so ob predhodni najavi na ogled sicer že sedaj). Skupina bo opravam vsekakor dodajala še druga kmečka orodja in tako poskrbela za ohranjanje lokalne dediščine.

VIRI:

Ustni viri

Dejan Košir, Trnje, Škofja Loka
Robert Šuštar, Trnje, Škofja Loka

Arhivski viri:

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki (ZAL - ŠKL).

SI_ZAL_ŠKL/0133, Občinski sodnik za prekrške Škofja Loka, t. e. 13, Sodni spis, 1966.

SI_ZAL_ŠKL/0133, Občinski sodnik za prekrške Škofja Loka, t. e. 14, Sodni spis, 1973.

Spletni viri

<https://www.fran.si/>.

Mayer, Julia: Tradition verleiht Prügel. Pridobljeno 30. 9. 2021; na <https://www.zeit.de/entdecken/2019-12/kampuslauf-oesterreich-volksfest-gewalt-maennlichkeitsbilder-brauchtum>.

Miklavževanje ni vedno nedolžno. Pridobljeno 30. 9. 2021; na <https://www.zurnal24.si/slovenija/miklavzevanje-ni-vedno-nedolžno-320194>.

Posch, Michaela: Wie modern darf der Krampus sein? Zwei Salzburger Experte im Gespräch. Pridobljeno 30. 9. 2021; na <https://www.salzburg24.at/news/salzburg/krampus-zwischen-brauchtum-und-moderne-79547797>.

LITERATURA:

- Honigsmann, John Joseph: The masked face. V: *Ethos : Journal of the Society for Psychological Anthropology* letnik V, št. 3, Arlington : American Anthropological Association, 1977, str. 263–280.
- Kuret, Niko: *Maske slovenskih pokrajin*. Ljubljana : Cankarjeva založba : Znanstveno raziskovalni center SAZU, 1984, 540 str.
- Kuret, Niko: *Praznično leto Slovencev, starosvetne šege in navade od pomladi do zime, druga knjiga*. Ljubljana : Družina, 1989, 627 str.
- Ovsec, Damjan J.: *Trije dobri možje : resnična zgodovina svetega Miklavža, Božička in dedka Mraza*. Ljubljana : Kmečki glas, 2000, 183 str.
- Praznična večglasja : prazniki in oblikovanje skupnosti na Slovenskem*. Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014, 250 str. (zbirka Zupaničeva knjižnica ; 39).
- Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004, 730 str.
- Splošni religijski leksikon A–Ž*. Ljubljana : Modrijan, 2007, 1381 str.

Summary

Evil spirits from Trnje: art, heritage and contact with the other world

Masqueraders and special behaviour attract the spirits of the dead or awaken earth spirits who bring a good and rich harvest. Christianity added to this ritual in the 12th century the figure of sv. Miklavž (St. Nicholas) and the masqueraders were transformed into the retinue of the saint who brings gifts to hardworking children. Masks give masqueraders the opportunity to change their identity for a while, which in the past, as well as today, could be a problem if their behaviour got out of hand. Marches of devils have undergone a special transformation in recent years, in the form of organized processions of groups of devils. There is a spectacle with special sound and visual effects in Goričane and Podkoren, in which are presented groups of devils from Slovenia, Austria, Croatia and Italy.

The article presents one of the Slovene groups of devils, the Evil Spirits of Trnje. The group was formed in 2015 on the initiative of Robert Šuštar and Dejan Košir from the village of Trnje in Škofja Loka. Košir and Šuštar restore old masks and make new ones. The group currently consists of 12 devils, Lucifer and three companions. The entire equipment of a devil consists of a mask, a fur coat and accessories (farm tools). The purpose of the group is to preserve the cultural heritage by restoring old and making new masks and presenting agricultural tools with which many people are no longer familiar.